

UJIFUNZAJI WA LUGHA YA KISWAHILI KATIKA JAMII YA WAIRAKI: TATHIMINI YA DOSARI NA SABABU ZA DOSARI

Sarah Vincent¹

Ikisiri

Ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili ikiwa lugha ya pili (kuanzia sasa Lg2) katika jamii ya Wairaki umekuwa ukikabiliwa na ufanyaji wa dosari mbalimbali. Jambo hili limesababisha wajifunzaji wengi wa lugha ya Kiswahili katika jamii hiyo kushindwa kufikia umilisi wa wazungumzaji wazawa wa lugha wanayojifunza. Hata hivyo, chanzo cha dosari hizo si bayana kwani tafiti nyingi zilizofanyika zimekuwa zikibainisha sababu tofautitofauti za dosari hizo. Kwa mfano Lado (1957) anaeleza kwamba dosari nyingi za wajifunzaji wa Lg2 zinatokana na mwingiliano wa Lg1 ilhali Corder (1967) anaeleza kwamba dosari nyingi za wajifunzaji wa Lg2 zinatokana na wajifunzaji wenyewe kutumia kimakosa kanuni za Lg2 wanayojifunza. Aidha, matokeo ya ujifunzaji huo yamedhihirisha kwamba, wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki, wanafanya dosari mbalimbali kama vile dosari za upatanisho wa kisarufi, udondoshaji wa viambishi na upachikaji wa viambishi. Halikadhalika, imebainika kwamba dosari hizo zimesababishwa na sababu kadhaa ambazo zinamfanya mjifunzaji atumie kimakosa kanuni za lugha anayojifunza. Sababu hizo ni kama vile mazingira ya ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili, tofauti za kimuundo kati ya Lg1 na Lg2, athari ya Lg1, walimu kutokuwa na ujuzi wa kufundisha Kiswahili ikiwa Lg2 kwa wajifunzaji hao na uhaba wa vifaa vya kujifunzia na kufundishia.

Maneno ya Msingi: *Lugha ya kwanza (Lg1), Lugha ya pili (Lg2), Dosari*

LEARNING KISWAHILI AS A SECOND LANGUAGE FOR IRAQW- SPEAKING PEOPLE: EXPLAINING THE REASONS FOR ERROR

Sarah Vincent

Abstract

Learning Kiswahili as a second language among the Iraqw community has been influenced by various errors committed by the learners. This situation causes various learners of Kiswahili in this community not to achieve native-like competence in the target language. However, the sources of these errors are not explicitly identified. Many studies draw on different perspectives to describe the sources of errors for L2 learners. For instance, Lado (1957) explains that many errors for L2 learners are due to the interference of L1 while Corder (1967) explains that many errors for L2 learners are caused by the learners themselves since they wrongly use rules of their L2. The findings revealed that the Kiswahili learners among the Iraqw community

---

¹ Idara ya Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dodoma

commit different errors in various contexts, namely concordial agreement marking, insertion and deletion of affixes. It has also been revealed that the causes of those errors include the environments that the learners encounter, the structural difference between L1 and L2, the effects of L1 on L2, lack of enough learning and teaching facilities for Kiswahili as L2, and teachers are not well equipped with Kiswahili content and methodologies for teaching and learning Kiswahili as L2.

Key words: *First language (L1), Second language (L2), Errors*

Utangulizi

Suala la ujifunzaji wa Lg2 barani Afrika lilianza karne nyingi zilizopita tangu watu wa jamii moja walipoanza kuingiliana na watu wa jamii nyingine zilizozungumza lugha tofauti na ya kwao. Aidha, mwingiliano huo wa watu ulitokana na sababu mbalimbali kama vile kuoana kwa makabila tofauti, ufanyaji wa biashara na shughuli maalumu za kikazi, haja ya kutaka kusoma taaluma fulani kwa kutumia lugha fulani, haja ya kufanya utalii katika eneo fulani na haja ya kutaka kuwasiliana na jamii nyingine (Mtesigwa 2009). Kwa kuzingatia hoja ya Mtesigwa (keshatajwa) pia katika jamii ya Wairaki kumekuwa na haja ya kujifunza lugha ya Kiswahili kutokana na sababu zinazofanana na hizo ili kurahisisha mawasiliano yao ndani na nje ya jamii hiyo. Hata hivyo, pamoja na kurahisisha mawasiliano baina ya watu katika jamii, wajifunzaji wa Lg2 wamekuwa wakikabiliwa na dosari mbalimbali ambazo wamekuwa wakizifanya wakiwa katika mchakato huo wa kujifunza lugha, jambo ambalo limewafanya wengi wao washindwe kuimudu lugha hiyo vizuri. Pamoja na hayo, kumekuwa na sababu mbalimbali ambazo kwa namna moja au nyingine zimesababisha wajifunzaji hawa kufanya dosari hizo. Kutokana na maelezo hayo, makala haya yamechanganua dosari mbalimbali zinazofanywa na wajifunzaji hao pamoja na sababu za dosari hizo. Hata hivyo, uchanganuzi huo umeongozwa na nadharia ya usasanyuzi dosari ya Corder (1967) ambayo imeainisha hatua tano za kusasanyua dosari. Baadhi ya hatua hizo ni *kubainisha dosari na kutafuta kiini cha dosari* kama lengo la makala linavyojibainisha. Aidha, taarifa kuhusu dosari na sababu za dosari hizo zimepatikana kupitia data maalumu kama inavyofafanuliwa hapa chini.

Data na mbinu za kukusanyia data

Data iliyotumika katika makala haya ni sehemu ya data iliyokusanywa kutoka katika wilaya ya Mbulu katika kata za Kainam, Nahhasey na Murray mkoani Manyara kwa ajili ya tasnifu ya Uzamivu. Data hizo zilikusanywa uwandani mwezi Januari 2017 kwa kutumia mbinu mbalimbali. Baadhi ya mbinu hizo ni uandishi wa insha, usimulizi wa hadithi na ushuhudiaji ambazo pia zimetumika katika makala haya. Hata hivyo data hizo zilikusanywa kutoka kwa wanafunzi wa shule tatu za msingi na shule tatu za sekondari na kutoka kwa walimu wanaofundisha Kiswahili katika shule hizo. Jumla ya watoa taarifa hao ni wanafunzi 143 wanaozungumza Kiiraki ikiwa ni lugha yao ya kwanza (kuanzia sasa Lg1) na walimu 17 kutoka kwenye shule hizo ambao pia wanazungumza lugha ya Kiiraki ikiwa Lg1 kwao. Aidha, watoa taarifa wanafunzi walitumika kuandika insha na kusimulia hadithi katika mazingira ya shuleni kwa ajili ya kupata data zinazohusiana na dosari na kwa upande mwingine

walimu walijaza hojaji ili kupata data zinazohusiana na sababu za dosari. Halikadhalika, mtafiti alifanya ushuhudaji darasani ili kubaini dosari za wajifunzaji.

Fasili ya chana (Lg1 na Lg2)

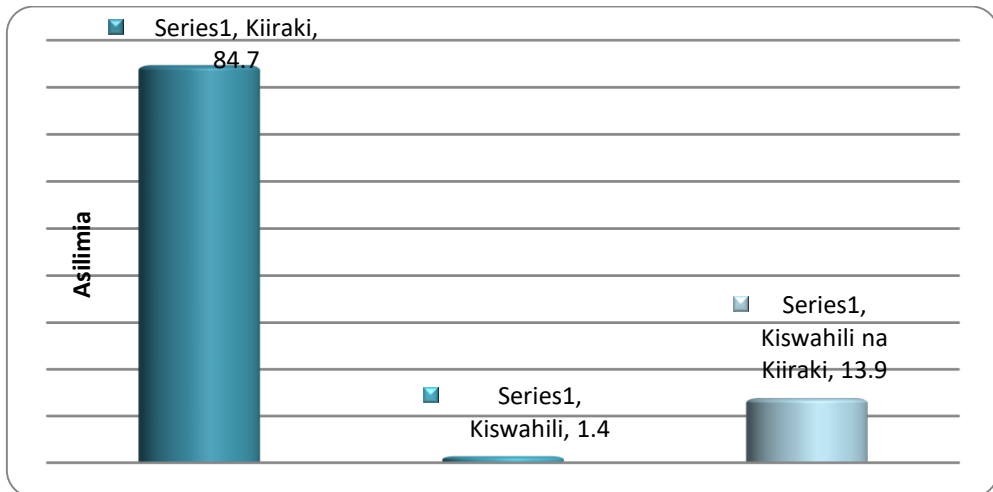
Stern (1983) anaeleza kwamba Lg1 ni lugha ambayo mtoto huipata kutoka kwa mama yake mzazi angali mchanga. Kwa upande mwingine UNESCO (2003) wanaeleza kwamba Lg1 ni ile lugha ambayo mjifunzaji anajifunza kwanza kabla ya lugha nyingine ambayo inajulikana kama lugha mama ya mjifunzaji. Aidha, UNESCO (weshatajwa) wanaendelea kueleza kwamba lugha hii ni lugha ambayo inafahamika zaidi na hutumika zaidi na wazungumzaji wanaohusika na lugha hiyo kuliko lugha nyingine ambazo wajifunzaji hao wanachangamana nazo. Aidha, ujifunzaji wa Lg1 unafanyika katika hali ya ung'amuzibwete ambapo kwa mujibu wa Chaochuan (2005) hali hiyo hutokea kwa watoto wadogo wajifunzao Lg1 pasipo kutumia nguvu na jitihada nyingi katika kufanikisha malengo yao ya kupata lugha.

Pamoja na hayo, kinadharia ujifunzaji wa Lg1 unahusisha kipindi maalumu ambapo kipindi hicho kikipita mjifunzaji anakuwa hana uwezo wa kuimudu lugha hiyo vizuri. Kwa mujibu wa nadhariatete ya kipindi faafu ya Lenneberg (1967) ujifunzaji wa Lg1 unakoma baada ya balehe. Hii ina maana kwamba kama mtoto anakuwa hajaimudu vizuri lugha anayojifunza mpaka kipindi cha balehe ni vigumu kupata umilisi wa lugha hiyo baada ya hapo. Hata hivyo, kwa mujibu wa Jackendoff (1994) watoto wanaweza kuujenga mfumo changamani wa lugha wanayojifunza katika muda wa miaka 2 mpaka 5. Kwa mfano mtoto wa miaka 3 ana uwezo wa kuunda na kuelewa sentensi changamani ya Lg1 yao bila muongozo wa moja kwa moja kutoka kwa walezi (O'Grady 2008). Kwa maelezo hayo, ni dhahiri kwamba mjifunzaji wa Lg1 anapofikia umri wa balehe anakuwa tayari ameshaimudu mifumo yote ya lugha yake ya kwanza.

Kwa upande mwingine Lg2 ni ile lugha ambayo mtu anajifunza baada ya ile ya awali. Kwa mujibu wa Stern (1983) Lg2 ni ile lugha ambayo mtu hujifunza mbali na lugha mama yake. Kwa mujibu wa Chaochuan (2005) ujifunzaji wa Lg2 unafanyika katika hali ya ung'amuzitambuzi ambayo inatokea kwa watu wazima na watoto wajifunzao lugha wakiwa na malengo maalumu na mazingira mahususi kama vile darasa na mwalimu. Aidha, Saville-Troike (2006) amefasili dhana ya Lg2 kwa mapana zaidi, licha ya kukubali kwamba ni lugha ambayo huja baada ya kuwa mtu tayari ana lugha mama, yeye alienda mbali zaidi kwa kuhusisha Lg2 na nguvu, majukumu na dhima ya lugha hiyo katika jamii. Hivyo, anafasili Lg2 kuwa ni ile lugha rasmi au yenye kuhitajika kutumiwa katika masuala ya elimu, ajira na malengo mengine ya msingi kama ya kijamii (biashara, utalii na utambulisho). Kutokana na fasili hizi, ni dhahiri kwamba lugha ya Kiswahili ni Lg2 kwa Wairaki walio wengi hasa waishio vijijini kwani hujifunza na kuitumia lugha hii wakiwa tayari wana lugha yao ya Kiiraki ambayo wanaitumia katika maeneo wanayoishi. Lg1 ni Kiiraki ambayo hujifunza na kuitumia katika mazingira ya nyumbani na wazazi wao mpaka muda wa kuanza shule za msingi. Pia, lugha ya Kiswahili hutumika kufundishia katika elimu ya msingi na kama somo kwa shule za sekondari katika jamii pana ya Tanzania, Wairaki wakiwa miongoni mwao.

Maelezo haya yanadhihirisha kwamba katika jamii nyingi za Kitanzania suala la uwili lugha halikwepeki kwani kuwapo kwa Lg1 na Lg2 katika jamii kunafanya kuwe na matumizi ya lugha mbili katika jamii hiyo. Kwa mujibu wa Baker (2003) msingi wa kufasili dhana ya uwili lugha unaegemea katika kutathmini tofauti kati ya *uwezo wa lugha mbili na matumizi ya lugha hizo*. Kwa maneno mengine ni kwamba mtu anaweza kuwa anazungumza lugha mbili vizuri lakini kiutendaji akawa anatumia lugha moja au mtu anaweza kutumia lugha mbili lakini umilisi wa lugha moja ukawa ni mdogo kuliko wa lugha nyingine. Kwa upande wa jamii ya Wairaki ambapo lugha ya Kiswahili na Kiiraki zinatumiwa kwa pamoja kwa lengo la kukamilisha mawasiliano baina yao, imebainika kwamba, lugha ya Kiiraki (Lg1) inatumika zaidi katika mazingira ya nyumbani ikilinganishwa na lugha ya Kiswahili (Lg2). Hali hii inaakisi ufanyaji wa dosari kwa wajifunzaji hao wanapokuwa wanatumia Kiswahili. Hii ni kwa sababu matumizi ya kiwango kidogo cha lugha hayamsaidii mjifunzaji kuimudu lugha hiyo vizuri. Uthibitisho wa suala hili unatokana na swali lililoulizwa kwa watoa taarifa wanafunzi kwamba “Unapokuwa nyumbani na wazazi, walezi na jamii inayokuzunguka unatumia lugha gani?” Matokeo ya swali hilo yalibainika kama kielelezo kifuatacho kinavyoonesha:

Kielelezo Na. 1. Lugha Inayotumika katika Mazingira ya Nyumbani kwa Jamii ya Wairaki

Chanzo: Uwandani (2017)

Kama kielelezo Na.1 kinavyoonekana hapo juu watoa taarifa sawa na asilimia 84.7 walisema kwamba wanatumia lugha ya Kiiraki zaidi wanapokuwa nyumbani. Hata hivyo, watoa taarifa wengine ambao ni sawa na asilimia 13.9 walisema kwamba wanapokuwa nyumbani wanatumia Kiswahili na Kiiraki katika mawasiliano yao. Aidha, kwa upande mwingine asilimia 1.4 walisema kwamba wanatumia lugha ya Kiswahili wanapokuwa nyumbani. Kwa hivyo kutokana na tofauti hizo za kiasilimia ni dhahiri kwamba lugha ya Kiiraki ndiyo inayotumika zaidi ikilinganishwa na

Kiswahili. Pamoja na hayo, inaelekea kwamba asilimia 15.3 ambayo imehusisha matumizi ya Kiswahili imetokana na mchanganyiko wa wazazi wafanyakazi walioajiriwa katika eneo hilo ambao lugha ya Kiiraki si Lg1 kwao. Mchanganyiko huo unahamasisha matumizi ya Kiswahili kwa kiwango kidogo ambacho hakimsaidii mjifunzaji kujifunza lugha vizuri. Kwa hivyo, ukosefu wa mazingira ya kutosha yanayohusisha matumizi ya Kiswahili katika kujifunza Kiswahili ni changamoto kwa jamii hii kuimudu lugha hiyo vizuri. Sehemu inayofuata inafafanua maandiko mbalimbali yanayoeleza kuhusu dosari na sababu za dosari hizo.

Maandiko kuhusu dosari na sababu za dosari

Nga'ng'a (2002) alifanya utafiti kuhusu dosari zinazofanywa na wanafunzi wa jamii ya Wakikuyu wanaojifunza Kiingereza ikiwa Lg2. Utafiti huo ulihusisha uchunguzi wa dosari za kisarufi katika insha za wanafunzi wa darasa la saba na jinsi zilivyoshughulikiwa na walimu katika tarafa ya Ndaragwa nchini Kenya. Uchunguzi huo, ulishughulikia dosari za Kisintaksia, kisemantiki, kimofolojia na kitahaja. Hata hivyo, ilibainika kwamba dosari hizo zilisababishwa na athari za Lg1.

Wei (2008) alichunguza athari za usukuku katika lugha darajia kwa wazungumzaji wa lugha ya Kichina wanaojifunza Kiingereza ikiwa lugha ya kigeni. Katika utafiti wake alizigawa dosari za usukuku katika makundi matano ambayo ni dosari za usukuku katika fonolojia, sintaksia, mofolojia, semantiki na pragmatiki. Matokeo ya utafiti wa Wei (keshatajwa) yanaonesha kwamba usukuku ni matokeo ya mfumo tofauti wa Lg2 katika viwango vyote vya kiisimu tangu matamshi hadi kilongo. Aidha, alibainisha kwamba usukuku unatofautiana kati ya mjifunzaji na mjifunzaji au kati ya ujifunzaji wa lugha moja na nyingine. Hii ina maana kwamba hakuna kiwango sawa cha ufanyikaji wa dosari za usukuku. Kwa hivyo, kwa muijbu wa Wei sababu kubwa ya dosari za usukuku kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiingereza katika jamii ya Wachina ni utofauti uliopo kati ya Lg1 (Kichina) na Lg2 (Kiingereza).

Joy (2012) alifanya utafiti kuhusu dosari za kisintaksia zinazofanywa na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili ikiwa Lg2 kwa wazungumzaji wa lugha ya Kiidakho waishio Kenya. Katika utafiti huo ilibainika kwamba wazungumzaji wa lugha ya Kiidakho wanafanya dosari wanapojifunza Kiswahili. Dosari hizo ni kama vile: matumizi yasiyo sahihi ya viambishi awali vinavyowakilisha mtenda, matumizi yasiyo sahihi ya viambishi vinavyobeba dhana ya ukubwa, udogo na vimahali. Pia uchanganyaji wa ngeli za nomino za Kiidakho na za Kiswahili umebainika miongoni mwa wajifunzaji hao. Kwa mfano, wazungumzaji wa Kiidakho walibainika kutumia ngeli isiyo sahihi ya Kiswahili ambayo ilihusisha nomino *ng'ombe* na *vyungu*. Katika lugha ya Kiidakho nonimo hizo zinapatikana kwenye ngeli ya [i-tsi] sawa na ngeli ya [i-zi] katika Kiswahili ambayo haihusishi nomino *ng'ombe* na *vyungu* bali nomino kama vile *kamba*, *ngazi* na *nyumba*. Kutokana na mkanganyiko huo wajifunzaji hao wanatumia kimakosa nomino hizo kwa kuziweka kwenye ngeli ya [i-zi] wanapojifunza Kiswahili jambo ambalo limesababisha kufanya dosari ya upatanisho wa kisarufi. Aidha, utafiti huo ulibainisha kwamba sababu kubwa ya dosari hizo ni athari ya Lg1 katika Lg2.

Mramba (2015) naye alifanya utafiti kuchunguza athari za Kirombo katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika kipengele cha kifonolojia na kimofolojia ambapo athari hizo zimesababisha ufanyaji wa dosari kwa wanafunzi wanapokuwa kwenye mchakato wa ujifunzaji lugha. Matokeo ya utafiti yameonesha kuwa zipo sauti za Kiswahili ambazo katika Kirombo hazitumiki hivyo kusababisha sauti hizo kutamkwa kwa sauti mbadala zilizopo katika lugha ya Kirombo. Kwa mfano, sauti /z/ ya lugha ya Kiswahili inatamkwa /s/ ambapo sauti /s/ ndiyo inayotumika katika lugha ya Kirombo. Kadhalika, dosari za kimofolojia zimebainika miongoni mwa wajifunzaji hao. Kwa mfano, upachikaji wa kiambishi {-e} mwishoni mwa maneno ya Kiswahili ambapo katika Kirombo kiambishi hicho hutumika kuonesha jambo linavyotendeka kwa bidii. Hata hivyo, utafiti wa Mramba umebaini kwamba sababu kubwa ya dosari hizo ni mwingiliano wa Lg1 na Lg2 ambao umesababisha uhawilishaji wa sauti na maumbo kutoka Lg1 kwenda Lg2. Aidha, sababu nyingine ya dosari hizo kwa mujibu wa utafiti huu ni walimu kutokuwa na ujuzi wa kufundisha Kiswahili ikiwa Lg2 na uhaba na uduni wa vifaa vya kufundishia na kujifunzia.

Kutokana na mapitio hayo, ni wazi kwamba tafiti nyingi zilizofanyika kuhusu dosari katika ujifunzaji wa Lg2 zimeonesha kuwa sababu kubwa ya dosari hizo ni mwingiliano wa Lg1 kwenye Lg2. Matokeo hayo yanaenda sambamba na mawazo ya Lado (1957) ambayo yanaeleza kwamba dosari za wajifunzaji wa Lg2 zinasababishwa na mwingiliano wa Lg1 tofauti na mawazo ya Corder (1967) ambayo yanaeleza kwamba dosari nyingi za wajifunzaji wa Lg2 zinatokana na wajifunzaji wenyewe kutumia kimakosa kanuni za Lg2 anayojifunza. Aidha, makala haya yamezingatia mawazo ya Corder (keshatajwa) kwa sababu lugha ya Kiswahili na lugha ya Kiiraki zinatoka katika mnasaba tofauti. Hii ina maana kwamba lugha ya Kiiraki inatoka katika kundi la Afro-asia (Kushiti) na lugha ya Kiswahili inatoka katika kundi la Naija kongo (Bantu). Utofauti wa lugha hizi haumpi mjifunzaji fununu ya kuweza kuhamisha miundo ya Lg1 kwenda Lg2 ndiyo maana imebainika kwamba sababu nyingi za dosari kwa wajifunzaji hao zimesababisha kutumia kimakosa kanuni za lugha wanayojifunza ingawa uhamishaji wa elementi za Lg1 kwenda Lg2 umethibitika kwa kiasi kidogo. Baada ya kupitia maandiko mbalimbali kuhusu dosari na sababu ya dosari kwa ajili ya kubaini pengo la makala haya, kipengele kinachofuata kimeshughulikia dosari zinazofanywa na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki.

Dosari zinazofanywa na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki

Kwa mujibu wa Fauziati (2011) dosari katika ujifunzaji wa Lg2 au lugha ya kigeni ni hali isiyoepukika. Aidha, anaendelea kueleza kwamba dosari ni chanzo cha kujifunza mfumo wa Lg2 au lugha darajia ya mjifunzaji. Kwa upande mwingine, Wei (2008) anaeleza kwamba dosari za wajifunzaji wa Lg2 au lugha ya kigeni zinaweza kujidhihirisha katika vipengele vyote vya kiisimu kama vile kipengele cha fonolojia, mofolojia, sintaksia, semantiki na pragmatiki. Dosari kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki zimefafanuliwa kwa kuzingatia kipengele cha mofosintaksia. Dosari hizo zinajidhihirisha katika aina tatu ambazo ni dosari za

upatanisho wa kisarufi, dosari za upachikaji wa viambishi na dosari za udondoshaji wa viambishi. Kwa kuanza tuangalie dosari za upatanisho wa kisarufi.

Dosari za upatanisho wa kisarufi

Kwa mujibu wa Massamba (2016:150), upatanisho wa kisarufi ni utaratibu ambao kila nomino huwa inawakilishwa na mofimu katika maumbo mengine yanayohusiana nayo, iwe ni katika sentensi au tungo zaidi ya nomino yenyewe. Dosari za upatanisho wa kisarufi kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki zimebainika katika vipengele mbalimbali. Baadhi ya vipengele hivyo ni dosari za upatanisho wa kisarufi katika ngeli za nomino na dosari za upatanisho wa kisarufi katika nafsi. Kwa kuanza, dosari za upatanisho wa kisarufi katika ngeli za nomino zimefafanuliwa hapa chini katika kipengele namba 5.1.1.

Dosari za upatanisho wa kisarufi katika ngeli za nomino

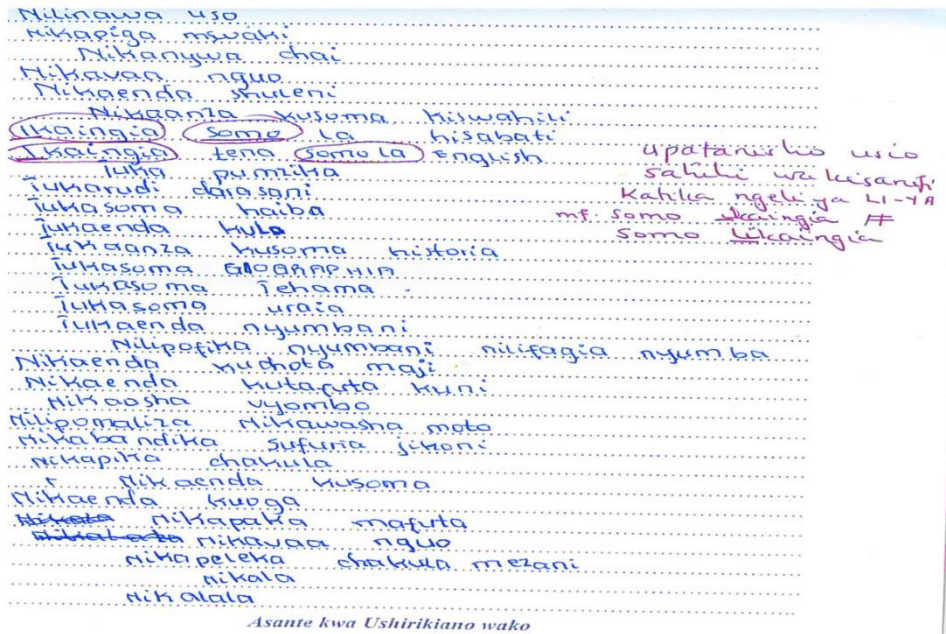
Massamba (2016:96) anaeleza kwamba ngeli za nomino ni makundi mbalimbali ya majina hasa katika lugha za kibantu, ambayo kila moja huwa na sifa tofauti na jingine kulingana na vigezo vya uainishaji ambavyo vimetumika. Dosari za upatanisho wa kisarufi katika ngeli za nomino ni zile ambazo zinahusisha matumizi yasiyo sahihi ya viambishi vipatanishi vinavyobeba ngeli fulani katika sentensi. Katika makala haya imebainika kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wanashindwa kutumia kwa usahihi viambishi vinavyowakilisha ngeli za nomino za Kiswahili. Aidha, imebainika kwamba wajifunzaji hawa wanachanganya viambishi vya ngeli moja na kutumia katika ngeli nyingine jambo ambalo linasababisha dosari katika upatanisho wa kisarufi wa tungo zinazohusiana na ngeli hizo.

Ngeli ya LI-YA katika lugha ya Kiswahili ni ngeli ambayo inawakilishwa na kiambishi {li-} katika hali ya umoja na {ya-} katika hali ya wingi. Ngeli hii inahusisha nomino kama vile *somo*, *eneo* na *jino*. Upatanisho wa kisarufi unaohusisha ngeli hii umebainika kuwa ni tatizo kwa wajifunzaji hawa. Mifano ifuatayo iliyodondolewa kutoka kwenye insha za wanafunzi wa shule ya msingi na sekondari inathibitisha dosari hiyo.

1. (i) “...*ikaingia somo la hisabati*”
- (ii) “...*ikaingia tena somo la English*”
- (iii) “...*masomo zikaanza*”

Katika mfano namba 1 (i) hapo juu, mjifunzaji wa lugha ya Kiswahili ametumia kimakosa kiambishi {i-} katika kitenzi *ikaingia* kurejelea nomino *somo*. Kiambishi hicho kimetumika kimakosa kwa sababu nomino iliyorejelewa inapatikana katika ngeli ya LI-YA. Kwa hiyo, ili kupata upatanisho sahihi wa kisarufi, nomino *somo* inapaswa kuambatana na kiambishi {li-} katika kitenzi hali ya umoja na {ya-} katika hali ya wingi. Kwa maana hiyo, sentensi ilipaswa kuwa ...*likaingia somo la hisabati*. Halikadhalika, mfano namba 1 (ii) ulipaswa kuwa *likaingia tena somo la English* kama ilivyo katika sentensi (i). Ufafanuzi huo unathibitishwa na insha ifuatayo ambayo imeandikwa na mwanafunzi wa shule ya msingi.

Insha Na. 1

Chanzo: Uwandani (2017)

Katika mfano namba 1 (iii) hapo juu imebainika kwamba mjifunzaji wa lugha ya Kiswahili ameshindwa kufanya upatanisho wa kisarufi kwa kuhusisha nomino *masomo* na kiambishi {zi-} kilichopo katika kitenzi. Kiambishi hicho hakipatani na nomino *masomo* kwa sababu kinapatikana kwenye ngeli ya I-ZI ilhali nomino *masomo* inapatikana kwenye ngeli ya LI-YA. Aidha, kwa kuwa nomino hiyo ipo katika hali ya wingi, sentensi hiyo ilipaswa kuwa *masomo yakaanza*. Ufafanuzi huo unathibitika pia kupitia insha Na. 2 iliyoandikwa na mwanafunzi wa shule ya sekondari kama inavyoonekana hapa chini.

Insha Na. 2

3. Iliyo mahza... kuhesabu namba tuka fa. Hilitanyo
kasi katika mazunguza... ga shule. Iliyo mahza
kutanya USA. Hika ingi... darasani darasa.
Tuka... ma... masomo... kila kila darasa.
4. Iliyo mahza darasani masomo zikazaa kuu ngi
kila mwahimu akifundisha kwa mwalimu wake
na wanafunzi wakati andika MASOMO kwa kila
darasa kuanzia kidada cha kwanza
hachi cha nne
5. Iliyo fika saa tisa tukanda kuanzia...
Iliyo mahza kungu... aji... aiki... darasani...
cha na masomo ya mthana kwa sikishi
iliyo andika kungu katika ye kila darasa
5. Iliyo fika saa tane tuka... kila ngali
Iliyo mahza kila ngali... darasani
kuanzia na masomo
6. Iliyo fika saa tisa tukanda kuanzia...
kuhamba shughuli za kulisiku unapo emka
na unapo katika

Asante kwa Ushirikiano wako

Upatanisho wa sahihi wa kisarufi
ngeli ya LI-YA
Masomo zikaanza # masomo yakaanza

Chanzo: Uwandani (2017)

Tukichunguza kwa makini data iliyopo katika insha namba 1&2 hapo juu, tunaweza kuona kwamba katika insha namba 1 mjifunzaji alitumia kiambishi {i-} kilichopo katika kitenzi kurejelea nomino *somo* ambayo ipo katika hali ya umoja. Kwa upande mwingine, katika insha namba 2 mjifunzaji alitumia kiambishi {zi-} kilichopo katika kitenzi kukipatanisha na nomino *masomo* ambayo ipo katika hali ya wingi. Hii inathibitisha kwamba, kwa wajifunzaji hawa upo uchanganyaji wa viambishi vya ngeli za nomino kwani wametumia viambishi vya ngeli ya I-ZI kuviambatanisha na nomino zilizopo katika ngeli ya LI-YA. Jambo hili linasababisha dosari za upatanisho wa kisarufi katika tungo hizo kutoka kwa wajifunzaji.

Halikadhalika, dosari hiyo ya upatanisho wa kisarufi inayohusisha matumizi ya viambishi ngeli vingine badala ya viambishi vya ngeli ya LI-YA imebainika pia kupitia ushuhudiaji uliofanywa na mtafiti darasani kwa wanafunzi wa sekondari kidato cha tatu. Katika darasa hilo mwalimu alifundisha mada iliyohusu “Ngeli za nomino za Kiswahili”. Kulingana na mada hiyo, mwalimu alitoa orodha ya nomino mbalimbali kama vile *mawingi*, *mbuyu*, *mchungwa*, *wembe*, *ufa*, *samaki* na *ukuta*. Mwalimu aliwataka wanafunzi wabainishe nomino hizo zinapatikana katika ngeli ipi. Aidha, mwalimu aliandika nomino hizo ubaoni na kumtaka mwanafunzi mmoja mmoja atunge sentensi inayoonesha upatanisho wa kisarufi wa nomino hizo na ngeli zinazohusiana nazo. Kwa maana rahisi aliwataka wabainishe nomino hizo zinapatikana katika ngeli ipi. Wakati zoezi hilo linaendelea mtafiti aligundua kwamba watoa taarifa wengi walibainisha kimakosa nomino *mawingu*. Badala ya

kuihusisha na ngeli ya LI-YA kama inavyotakiwa watoa taarifa waliihusisha na ngeli ya I-ZI. Dosari hiyo inathibitika kupitia mifano ifuatayo kutoka kwa wajifunzaji.

2. Umoja

Wingi

i) *Mawingu inapita*

Wingu zinapita

ii) *Mawingu imetanda*

Wingu zimetanda

iii) *Wingu imetanda*

Mawingu zimetanda

Chanzo: Uwandani (2017)

Mfano Na. 2 katika vipengele (i), (ii) na (iii) hapo juu, vinaonesha kwamba watoa taarifa wameshindwa kujua neno *mawingu* lipo kwenye ngeli ipi. Wengi wao wanaelekea kuamini kwamba neno hilo lipo kwenye ngeli ya I-ZI jambo ambalo si kweli. Aidha, kuamini huko kumesababisha watoa taarifa hawa kutunga sentensi zenye dosari kisarufi kwa kuhusisha nomino hiyo na kiambishi {i-} katika umoja na {zi-} katika wingi ambavyo vinaonekana katika kitenzi. Hata hivyo, neno *mawingu* kwa kutumia kigezo cha kisintaksia linapatikana katika ngeli ya LI-YA ambapo katika uhalisia upatanisho wake katika sentensi ungekuwa kama ifuatavyo; *wingu limetanda, mawingu yametanda*. Hali hii inaonesha kwamba wajifunzaji hawa hawajajua vizuri nomino zinazopaswa kuwa katika ngeli ya LI-YA na nomino zinazopaswa kuwa katika ngeli ya I-ZI. Aidha, wakati mwingine ugumu wa msamiati wa lugha ya Kiswahili kwa wajifunzaji hawa unawafanya washindwe kubaini kwa haraka maneno hayo na ngeli zinazohusika.

Dosari za upatanisho wa kisarufi katika nafsi

Kwa mujibu wa Matinde (2012:187) nafsi ni kategoria ya kisarufi ambayo hudhihirisha mhusika katika tungo. Katika lugha ya Kiswahili kuna nafsi tatu ambazo hujitokeza katika maumbo ya umoja na wingi. Nafsi hizo ni nafsi ya kwanza ambayo huwakilishwa na “*mimi*” katika umoja na “*sisi*” katika wingi ambayo pia huwakilishwa na viambishi vipatanishi “*ni*” katika umoja na “*tu*” katika wingi. Nafsi nyingine ni nafsi ya pili ambayo huwakilishwa na “*wewe*” katika umoja na “*ninyi*” katika wingi, ambayo pia huwakilishwa na viambishi vipatanishi “*u*” katika umoja na “*wa*” katika wingi. Nafsi ya tatu huwakilishwa na “*yeye*” katika umoja na “*wao*” katika wingi ambayo pia huwakilishwa na viambishi vipatanishi vya “*a*” katika umoja na “*wa*” katika wingi.

Wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wamebainika kupatanisha nafsi hizo kimakosa katika insha walizoandika. Dosari hizo zimedhihirika katika insha Na. 3 iliyoandikwa na mwanafunzi wa shule ya sekondari kama inavyoonekana hapa chini.

Insha Na. 3

Ninaamka asubuhi saa 6:00 kwanza. ^{Unapita} ^{Unapita}
 Salimu wazazi baada ya hapa ninarawa uso baada ya hapa.
 ninapiga mswaki nikimaliza kupiga mswaki kinachofuata. ^{Unaegea}
 mwili mzima baada ya kumaliza kuoga. ^{Unakauka} mwili
 kwa kutumia taulo, baada ya hapa unavaa nguo za shule.
 na kukuukua. kifuagaa kinywa baada ya hapa. ^{Unawaaga}
 wazazi na kuondoka kuelekea shuleni.
 Baada ya kufika shuleni kwanza. ^{Unashuka}
 nambo, na baada ya hapa. ^{Unaaaza} kufanya usafi wa masomi-
 ra yanayozunguka shule. Baada ya hapa konesete inagongwa
 na mawakusanyika. Yaani monendi paredi kwa matangazo itaka
 ya watakaris kiranja wa zamu na pia aliyozayo mwalimu
 wa zamu. Baada ya hapa kinachofuata ni usafi wa mwili na
 kama kuna ambao ni wachafu wanaadhibiwa na kupiwa adhabu.
 Na wahajime wanaanza darasani. Wahimu wanaanza kufundisha.
 kumedi cho kwanza kwanza saa 7:30-8:10 asubuhi.
 Baada ya masomo kwiwa mnaenda kufanya
 kazi za nye kama kuchota maji kupata kuni, usafi uanzi,
 kuchota maji ya watalimu. Baada ya kumaliza kenzeli na
 gongwa na wanafunzi wanaenda paredi kwa matangazo zaidi.
 Baada ya hapa wanaawanyishwa kuelekea
 mjiwani. ^{Unapofika} mjiwani. ^{Unafanyia} kazi ndogo ndogo
 kama kuchota maji kuchanja kuni. Ikiwa jani mimi kama
 mwanachafu ni gaga na kwanza kusoma na baada ya kumaliza
 ninapata chumba ni kazi za hapa.
 Ninaenda kulala.
 Hhimisho: Hizo hapa juu ni shughuli ambazo ninafanya
 kilasiku toka ninapauka mpaka ninapoenda kulala.

Asante kwa Ushirikiano wako

Chanzo: Uwandani (2017)

Kama insha Na. 3 inavyoonesha hapo juu, wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wameshindwa kutofautisha matumizi ya nafsi za Kiswahili kwa kuchanganya nafsi mbili ambazo katika hali ya kawaida haziwezi kutokea pamoja linapozungumziwa jambo fulani. Data iliyopo katika insha hiyo inaonesha kwamba mjifunzaji ametumia nafsi ya kwanza umoja ambayo inawakilishwa na kiambishi {ni-} cha upatanisho wa kisarufi na nafsi ya pili umoja ambayo inawakilishwa na kiambishi {u-}. Uchanganyaji huo wa nafsi umesababisha dosari ya upatanisho wa kisarufi ambayo imefanya insha hiyo isieleweke vizuri kwa msomaji. Aidha, kulingana na maelezo ya uandishi wa insha hiyo, mjifunzaji alipaswa kutumia nafsi ya kwanza umoja ambayo inamrejelea yeye mwenyewe katika kueleza shughuli anazofanya kutoka asubuhi mpaka anapoenda kulala.

Pamoja na hayo, dosari hii ya upatanisho wa kisarufi katika nafsi imebainika pia kupitia masimulizi ya hadithi kutoka kwa mwanafunzi wa shule ya sekondari. Hata hivyo, dosari hii inaonekana kuwa tofauti kidogo kwani mjifunzaji ametumia nafsi ya tatu umoja inayowakilishwa na kiambishi “a” na nafsi nyingine ambayo haipo kwenye aina za nafsi zilizopo katika lugha ya Kiswahili ambayo kwa mujibu wake

inawakilishwa na kiambishi “i”. Sehemu ifuatayo iliyo na masimulizi ya hadithi inathibitisha dosari hiyo:

Hadithi Na. 1

*“...basi kinyonga akafikiria mimi siwezi kukimbia nitamkosa yule msichana? Akafikiria tena, alipomaliza akasema nitaenda hadi kwenye njia ya sungura. Sungura kama anapita nitaruka kwenye ile mkia wake halafu nikifika nitakuwa wa kwanza akipewa kiti awe ananikalia nitamwambia usinikalie wewe sungura. Basi sungura **iliamka** asubuhi mapema na kuanza safari, akiwa anapita kinyonga **ilimrukia** mgongoni, alipofika nyumbani kwa yule msichana nyumba ilipofunguliwa akapewa kiti alipokaa kinyonga akasema wewe sungura usinikalie unaniumiza...”*

Chanzo: Uwandani (2017)

Kama hadithi Na. 1 inavyoonekana hapo juu, imebainika kwamba mjifunzaji ametumia nafsi ya tatu inayomzungumzia sungura kwa kutumia kiambishi {a-} ambacho ni sahihi katika muktadha huo lakini kwa wakati huo pia ametumia kiambishi {i-} kimakosa katika maneno *iliamka* na *ilimrukia* akirejelea nafsi ambapo katika lugha ya Kiswahili hakuna kiambishi {i-} kinachorejelea nafsi. Suala hili linathibitisha kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki hawazijui kanuni za lugha hiyo jambo ambalo linawafanya watumie lugha hii kiholela bila kujua kama wanafanya makosa.

Dosari za udondoshaji wa viambishi

Massamba (2016:131) anaeleza kwamba udondoshaji ni utaratibu wa kutoa kipashio fulani cha kiisimu katika silabi, neno, kirai na kishazi. Kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika Jamii ya Wairaki, imebainika kwamba zipo dosari za namna hii ambazo zimejitokeza katika kipengele cha viambishi yambwa kama zinavyofafanuliwa katika kipengele kinachofuata.

Dosari za udondoshaji wa viambishi vya yambwa

Kwa mujibu wa Schadeberg (1996) yambwa ni neno linaloashiria kitendwa au kitendewa katika sentensi. Katika lugha ya Kiswahili kuna yambwa za aina mbili ambazo ni yambwa tendwa na yambwa tendewa. Yambwa tendwa ni nomino inayoashiria kile kinachotendwa katika sentensi kadhalika, yambwa tendewa ni nomino inayoashiria kile kinachotendewa jambo katika sentensi. Kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki dosari za udondoshaji wa kiambishi yambwa tendewa imejitokeza. Hili linathibitika katika insha Na. 5 iliyoandikwa na mwanafunzi wa shule ya msingi kama inavyoonekana hapa chini.

Insha Na. 5

unasali mi baba na mama
 unatula nyumbani
 kulala nyumbani
 kushota nyumbani
 kukaka munga
 kuambudu munga
 kukemea shetani
 kukemea mchawi
 kuliwa nyumbani
 kumandika Shuleji
 kusonia nyumbani
 kusonia Shuleji
 kusaidia baba na mama
 kulala nyumbani
 kuanga wazazi nyumbani
 kusaliwa Jamwa wa Wasilimu Shuleji
 kufanga kabi nyumbani
 kushota masai Nyumbani
 kuwanga watoto wandojo
 kuwaheshimu wazazi
 kuliwa shabani
 kufinga msuwa ki

Asante kwa Ushirikiano wako

Udondoshaji	wa	kiambishi	yambwa
Kuambudu	#	Kuambudu	
Kukemea	#	Kukemea	
Kusaidia	#	Kusaidia	
Kusalimia	#	Kusalimia	

Chanzo: Uwandani (2017)

Insha Na. 5 hapo juu inaonesha kwamba wajifunzaji hao wamedondosha kiambishi yambwa katika baadhi ya maneno. Kwa mfano katika neno *kukemea* wajifunzaji wamedondosha kiambishi {-m-} kinachowakilisha yambwa tendewa. Hii ina maana kwamba badala ya kusomeka sentensi *kukemea shetani* ilipaswa kuwa *kumkemea shetani* ambapo kiambishi {-m-} kinawakilisha nomino *shetani*. Halikadhalika, *kumkemea mchawi* badala ya *kukemea mchawi* kama ilivyotumiwa na wajifunzaji. Pia, katika sentensi *kusaidia baba na mama*, wajifunzaji wamedondosha kiambishi yambwa {-wa-} ambacho kinawakilisha yambwa tendewa *baba na mama*. Kwa hivyo, sentensi hiyo ilipaswa kusomeka hivi; *kuwasaidia baba na mama*, kadhalika, *kuwasalimia walimu* badala ya *kusalimia walimu*. Kwa hivyo, kudondoshwa kwa viambishi hivyo kunathibitisha kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii hii hawajui kanuni ya matumizi ya kiambishi yambwa katika lugha ya Kiswahili kwamba, unapohusisha yambwa ya pili (yambiwa) katika tungo ni lazima

kiambishi cha yambwa kijibainishe katika kitenzi. Aidha, ukiukaji wa kanuni hiyo unasababisha tungo hizo zionekane chapwa kama zilivyobainika kwa wajifunzaji.

Pia, dosari hii ya udondoshaji wa viambishi yambwa imejitokeza kupitia ushuhudiaji alioufanya mtafiti akiwa darasani wakati mwalimu anafundisha somo la Kiswahili kwa wanafunzi wa shule ya msingi. Katika kipindi hicho, mwalimu alitoa methali mbalimbali na kuwataka wanafunzi wajibu kwa kumalizia sehemu iliyobaki. Baadhi ya methali hizo ni kama zifuatazo:

Methali	Jibu sahihi	Majibu toka kwa wajifunzaji
(i) <i>Mshika mawili</i>	<i>moja humponyoka</i>	<i>moja huponyoka</i>
(ii) <i>Dua la kuku</i>	<i>halimpati mwewe</i>	<i>halipati mwewe</i>
(iii) <i>Mkuki kwa nguruwe</i> ... <i>kwa binadamu mchungu</i>	<i>kwa binadamu chungu</i>	
(iv) <i>Sikio la kufa</i>	<i>halisikii dawa</i>	<i>hasikii dawa</i>

Chanzo: Uwandani (2017)

Matokeo ya ukamilishaji wa methali hizo yalibaini kwamba watoa taarifa walishindwa kukitumia kiambishi yambwa na badala yake kukidondosha. Kwa mfano, katika methali ya (i) hapo juu, mwalimu wa somo aliuliza: *Mshika mawili...* jibu la methali hiyo ni kwamba *moja humponyoka* kama inayoonekana hapo juu. Hata hivyo, ukamilishaji wa methali hiyo kwa wanafunzi wengi ulisikika hivi; *Mshika mawili moja huponyoka* ambapo wajifunzaji walidondosha kiambishi yambwa {-m-} na kusababisha dosari katika tungo hiyo. Hali hii inasababisha methali hiyo kutokueleweka vizuri kwa wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili na ambao wanajua umuhimu wa kutumia viambishi hivyo katika tungo.

Halikadhalika, katika methali ya (ii) hapo juu inayosema *Dua la kuku halimpati mwewe*, wanafunzi wengi walijibu *Dua la kuku halipati mwewe*. Katika jibu hilo imebainika kwamba wajifunzaji wamedondosha kiambishi yambwa {-m-} kinachomrejelea *mwewe*. Jambo hilo limesababisha methali hiyo kusikika isivyopaswa na kubainika kuwa na dosari miongoni mwa methali walizojibu wajifunzaji hao. Pia, katika methali ya (iii) hapo juu inayosomeka *Mkuki kwa nguruwe kwa binadamu mchungu*, watoa taarifa wengi walidondosha kiambishi {-m-} kinachowakilisha nomino *mkuki* katika neno *mchungu* na kusomeka *mkuki kwa nguruwe kwa binadamu chungu*. Katika methali ya (iv) halikadhalika, watoa taarifa walidondosha kiambishi yambwa {-li-} kinachowakilisha nomino *sikio* na hivyo, kusomeka *Sikio la kufa hasikii dawa*. Kwa hivyo, kutokana na dosari hizo, na pamoja na kutokujua kanuni zinazoongoza matumizi ya kiambishi yambwa katika lugha ya Kiswahili, imethibitika pia kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wanapata shida kutumia kiambishi hiki kwa sababu ubainishaji wa kiambishi hiki unatofautiana kati ya lugha ya Kiiraki na Kiswahili. Kwa mfano, katika lugha ya Kiiraki kiambishi hiki kinajitokeza kwenye elementi inayofahamika kama “selekta” ambayo imejitenga na kitenzi cha sentensi ilhali katika Kiswahili kiambishi hiki kinajitokeza katika kitenzi cha sentensi. Hali hii inasababisha ugumu kwa wajifunzaji hawa kukitamka kiambishi hicho katika kitenzi cha sentensi ya

lugha ya Kiswahili wakati katika lugha yao kinatamkwa kutoka kwenye elementi nyingine. Aidha, udondoshaji wa kiambishi hicho unasababisha dosari katika tungo na hivyo kumfanya mjifunzaji huyu athibitike kutokuimudu vizuri lugha ya Kiswahili.

Dosari za upachikaji wa viambishi

Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili [TUKI] (2013: 445) inaeleza kwamba neno pachika ni kuweka kitu baina ya vitu vingine aghalabu viwili ama kumpa kitu asiyestahili. Kwa hivyo, tunaweza kusema kwamba upachikaji ni uongezaji wa viambishi au sauti katika neno katika mazingira ambapo kiambishi au sauti hiyo haistahili. Dosari za upachikaji wa viambishi katika neno ni dosari ambayo inahusisha uongezaji wa viambishi visivyostahili katika neno. Kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki imebainika kwamba upachikaji usiostahili uliofanywa na wajifunzaji hao. Upachikaji huo umehusisha viambishi vinavyoashiria hali ya mazoea na viambishi vinavyoonesha hali ya wingi. Aidha, upachikaji huo umesababisha dosari kwani viambishi vimepachikwa kinyume na kanuni za lugha ya Kiswahili. Kwa mfano maneno yafuatayo kutoka kwenye insha za wajifunzaji yanadhihirisha dosari hizo.

(i) <i>Hawafanyagi</i>	(v) <i>Madada</i>
(ii) <i>Napataga</i>	(vi) <i>Makaka</i>
(iii) <i>Tunapojikusanyaga</i>	(vii) <i>Masuaki</i>
(iv) <i>Manyumba</i>	(viii) <i>makelele</i>

Chanzo: Uwandani (2017)

Mifano Na. (i), (ii) na (iii) kutoka kwenye insha za wajifunzaji inaonesha imepachikwa viambishi {-ag-} na {-ga} isivyostahili. Kulingana na mifano hiyo, inaelekea kwamba wajifunzaji hao wa lugha ya Kiswahili wametumia viambishi hivyo kuelezea hali ya mazoea. Aidha, kanuni iliyotumika na wajifunzaji hao ni tofauti na kanuni inayoelezea hali ya mazoea katika lugha ya Kiswahili kwani hali hiyo inawakilishwa na neno “huwa”. Kwa maana rahisi ni kwamba maneno hayo yangesomeka hivi: *huwa hawafanyi, huwa napata na huwa tunajikusanya* ili kuonesha kwamba vitendo hivyo vinafanyika mara kwa mara. Pamoja na ufafanuzi huo, dosari hiyo inajibainisha katika insha iliyoandikwa na mwanafunzi wa shule ya msingi kama inavyoonekana hapa chini.

Insha Na. 6

Chanzo: Uwandani (2017)

Kila... nina... amka... aSubuhi... NaPiga... mswani... NaNaWa... use... Nikiimaliza...
 Kunawa... usa... na... Kupiga... mswani... NaPata... kifungua... hinyuka... usi... chai...
 baada... ya... baba... NaChukua... nguo... zangu... za... shute... na... NaZivaa... NaHimaliza...
 Kiavaa... nguo... NaPata... Maata... na... KuChana... nywele... zangu... Nikiimaliza...
 yapo... NaChukua... begi... langu... NaElekea... Shule... ..

.....

Mi... .. njiani... NaWaSalimu... wakubwa... Zangu... wadegeri... Zangu...
 NaPia... walimu... wangu... na... wengine... wote... wako... wadega... ngawa... ku... bwa...
 NaPofiki... Shule... huwa... NaSali... kwamba... adie... .. kalic... dawati...
 ngu... .. ra... kuweka... begi... langu... .. Mara... baada... ya... hapa... na... Subiri...
 Kengele... ya... namba... .. za... ngue... Kengele... Kilia... huwa... .. tunahesaku...
 Pamba... mimi... .. Pamoja... na... wana... tunzi... .. wenzangu... ..

.....

Mara... baada... ya... baba... tuna... elekea... .. kutanya... u... safi... wa... maziogira...
 la... shute... kengele... ya... kuelekea... .. Mahali... NaPata... .. NaPata... ..
 (Mstari... ..) tuna... kuwa... .. watulivu... kuwa... .. jua... .. uza... .. wa... ..
 Mng'azi... .. wa... .. shule... .. mara... .. baada... .. yapo... .. tuna... .. kuhuswa... ..
 ku... .. pakuwa... .. darasani... .. huwa... .. tuna... .. j... .. semea... .. m... ..
 mda... .. wa... .. uji... .. mda... .. huo... .. unap... .. fika... .. wote... .. tuna... ..
 ji... .. ku... .. danya... .. tayari... .. ku... ..
 a... .. ta... .. uji... .. uba... .. pa... .. isha... .. tuna... ..
 ru... .. di... .. .. darasani... .. na... ..
 ku... .. ji... .. somo... .. m... ..
 paka... ..
 nda... .. wa... .. chakula... .. mda... .. huo... .. tuna... ..
 enda... .. ku... .. pata... ..
 chakula... .. lha... ..
 nchana... .. ku... ..
 ara... .. shiba... .. tuna... ..
 gudi... .. dar... ..
 sani... .. wa... ..
 ka... .. ti... ..
 wa... ..
 vifindi... ..
 v... ..
 a... ..
 nde... ..
 lea... ..
 na... ..
 m... ..
 pa... ..
 ka... ..
 mda... .. wa... ..
 usa... ..
 fi... ..
 wote... ..
 tuna... ..
 ta... ..
 ka... ..
 nj... ..
 na... ..
 ku... ..
 v... ..
 enda... ..
 ny... ..
 umbani... ..
 unap... ..
 ku... ..
 wa... ..
 ku... ..
 wa... ..
 m... ..
 ba... ..
 kazi... ..
 za... ..
 ny... ..
 umbani... ..
 unap... ..
 ma... ..
 liza... ..
 kula... ..
 za... ..
 m... ..
 pa... ..
 ka... ..
 a... ..
 bu... ..
 hu

Asante kwa Ushirikiano wako

Umbo kgal limepachikwa pasipostalile

Hata hivyo, katika mifano namba (iv), (v), (vi), (vii) na (viii) imebainika kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wamepachika kiambishi {ma-} kimakosa wakirejelea dhana ya wingi katika maneno. Aidha, katika lugha ya Kiswahili yapo maneno ambayo hayawezi kubeba kiambishi cha wingi. Baadhi ya maneno hayo ndiyo yaliyopachikwa kiambishi cha wingi na wajifunzaji hao ambayo ni kaka, dada, mswaki, kelele na nyumba. Insha ifuatayo kutoka kwa mwanafunzi wa shule ya sekondari inaonesha baadhi ya dosari hizo.

Insha Na. 7

Asante kwa Ushirikiano wako
Umbo {ma} limepachikwa kimalosa kabla
maneno "kaka" na "dada"

Chanzo: Uwandani (2017)

Insha Na. 7 hapo juu inathibitisha matumizi yasiyo sahihi ya kiambishi {ma-} katika maneno *kaka* na *dada*. Kutokana na data hiyo, inaelekea kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wanafanya ujumuishaji wa baadhi ya kanuni za lugha wanayojifunza. Hii ina maana kwamba kanuni ya wingi katika lugha ya Kiswahili inaruhusu upachikaji wa kiambishi {ma-} kwa baadhi ya maneno kama vile *mapera*, *machungwa*, *malapa*, *madaftari* na *mashamba*. Kwa hivyo, kwa kanuni hiyo, wajifunzaji hawa wanaonekana kukubaliana na kanuni hiyo kwamba kila neno linaweza kuambatanishwa na kiambishi hicho ili kuleta maana ya wingi. Jambo hili si sahihi kwani katika lugha ya Kiswahili si maneno yote yanaweza kubeba kiambishi cha wingi kama walivyolichukulia wajifunzaji hawa. Aidha, baadhi ya maneno hayawezi kubeba dhana ya wingi mpaka yatajwe maneno mawili au zaidi, na maneno mengine wingi wake unabainika katika vipashio vingine katika sentensi.

Pamoja na hayo, utokeaji wa dosari hizi za upachikaji wa viambishi umejitokeza pia kupitia hadithi zilizosimuliwa na wajifunzaji. Sehemu ifuatayo ya hadithi Na. 2 iliyosimuliwa na mwanafunzi wa shule ya sekondari inathibitisha dosari hizo.

Hadithi Na. 2

*“Katika familia moja palikuwa na mtoto mmoja wa kike. Mtoto huyo alidekezwa sana kutokana na kuwa wa pekee. Alipofikisha miaka 10 wazazi wake walimfanyia ‘bethidei’. Katika sherehe hiyo mtoto huyo alitaka akae na rafiki wake wa kiume kwenye meza kuu kama bibi arusi na bwana arusi wanavyofanyaga kwa kitendo hicho wazazi wake wakakataa. Mtoto alikasirika akachukua ile keki akawarushia wazazi wake usoni pamoja na wageni ambao walikuwa wenye hadhi na **mapesa** yao. Wazazi wake walikuwa wameaibika sana na majirani walikuwa wamejisikia vibaya sana kwa kitendo hicho”.*

Chanzo: Uwandani (2017)

Kama hadithi Na.2 inavyoonekana hapo juu mjifunzaji ametumia neno *wanafanyaga* ambalo limepachikwa kiambishi {-ga} kama ilivyokuwa katika insha. Hili linathibitisha kwamba wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wanashindwa kupambanua vizuri namna ya kutumia hali ya mazoea jambo ambalo linasababisha dosari. Ama kwa upande mwingine mjifunzaji huyo ametumia pia neno *mapesa* akiwa na maana ya pesa nyingi. Jambo hili linaendelea kudhihirisha uhawilishaji wa maumbo ya wingi kutoka kwenye maneno mengine na kuyahusisha kimakosa na maneno ambayo kikanuni hayahitaji kubeba kiambishi hicho katika lugha ya Kiswahili kama ilivyoolezwa hapo juu.

Licha ya kwamba makala haya yameshughulikia dosari mbalimbali zinazofanywa na wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki, yamebaini pia kwamba dosari hizo zimesababishwa na sababu mbalimbali ambazo zinafafanuliwa katika sehemu inayofuata.

Sababu za Dosari

kwa wajifunzaji hao. Kama ilivyofafanuliwa katika sehemu iliyotangulia, wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki wanakabiliwa na dosari mbalimbali ambazo zimesababisha washindwe kuimudu vizuri lugha ya Kiswahili. Hata hivyo, imebainika kwamba dosari hizo zimetokana na sababu mbalimbali kama zinvyofafanuliwa na makala haya.

Athari ya Lg1 ni sababu mojawapo ya ufanyaji wa dosari kwa wajifunzaji wa Kiswahili katika jamii ya Wairaki. Hii ina maana kwamba lugha ya Kiiraki imeathiri lugha ya Kiswahili kwa kiasi fulani ambapo wakati mwingine Wairaki wanatumia sauti za lugha yao katika lugha ya Kiswahili. Halikadhalika, muundo wa lugha ya Kiiraki umeathiri lugha ya Kiswahili jambo ambalo linasababisha dosari wanapokuwa wanajifunza Kiswahili. Dosari hizi zimethibitishwa na mifano iliyojazwa katika hojaji kutoka kwa wanafunzi na walimu. Kwa mfano, katika lugha ya Kiiraki sentensi *hee wak nahardah* ikiwa na maana kwamba *hee* (mtu), *wak* (moja), *nahardah* (amekuja). Katika Kiswahili sentensi hiyo inasomeka kama; mtu *moja amekuja*, kwa maana hiyo mzungumzaji wa lugha ya Kiiraki anapotamka sentensi hiyo anahamisha kama ilivyo kwa maana ya *mtu moja amekuja* badala ya

mtu mmoja amekuja. Hii ni kutokana na kuwa na mifumo tofauti wa uhusianishaji wa viambishi vilivyopo kwenye maneno katika sentensi husika. Mfano mwingine unatokana na uhawilishaji wa maumbo ya umoja na wingi. Kwa mfano kwa kutumia neno *paka*, mjifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki anapotamka wingi wa neno *paka* anasema *mapaka*. Dosari hii inatokana na uhawilishaji wa kiambishi {ma-} kutoka kwenye Lg1 kwani katika Kiiraki neno *paka* ni *maytsi* na wingi wake ni *maytsu*. Hali hii husababisha mjifunzaji kufanya dosari ambazo husababisha kushindwa kuimudu vizuri lugha anayojifunza.

Mazingira ya ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili ni sababu nyingine ya wajifunzaji hao kufanya dosari. Kulingana na data tuliyonayo, tumegundua kwamba ujifunzaji wa Kiswahili katika jamii ya Wairaki, kwa kiasi kikubwa unaanza rasmi katika mazingira ya shuleni. Hiki ni kipindi ambacho mjifunzaji anakuwa na umri wa miaka kati ya 5-8. Kwa mujibu wa Han (2004) na Gas na Selinker (2008) upo umri fulani ambao mjifunzaji akijifunza lugha anaweza kuimudu kwa kiasi fulani na endapo umri huo utakuwa umevuka ujifunzaji wake utakuwa mgumu na utaambatana na ufanyaji wa dosari. Kwa mujibu wa wataalamu hao huu ni umri ambao upo kati ya miaka 2-10. Kutokana na hoja ya wataalamu hao, umri ambao wajifunzaji wanakuwa katika mazingira ya shuleni ambako ndiko wanajifunza Kiswahili zaidi ni umri ambao si rafiki sana kwao kujifunza lugha na kuimudu vizuri. Hii ni kwa sababu Lg1 inakuwa tayari imeshakomaa kiasi cha kufanya ugumu kuingiza sarufi ya lugha nyingine katika bongo zao. Hii ina maana kwamba umri huo unakuwa umegawanyika kiasi ambacho haumtoshi mjifunzaji kuingiza kiukamilifu kanuni za Lg2 anayojifunza. Hata hivyo, pamoja na suala la umri linalojitokeza katika mazingira ya shuleni, mazingira yenyewe ni tatizo kwa sababu tumegundua kwamba wajifunzaji hao wanaoanza kujifunza Kiswahili katika mazingira ya shuleni hawakitumii Kiswahili hicho kwa kiwango kinachokidhi. Hii ni kwa sababu Kiswahili kinatumika mwalimu anapokuwa darasani tu baada ya hapo wajifunzaji hao wanaendelea kutumia Lg1 kuwasiliana. Hali hii inasababisha ugumu kwa wajifunzaji hawa kufahamu kanuni za lugha wanayojifunza kutokana na ufinyu wa matumizi yake. Kwa hivyo, ni wazi kwamba kuanza kujifunza rasmi lugha ya Kiswahili katika mazingira ya shuleni ni changamoto kwa wajifunzaji hawa kuelewa vizuri lugha hiyo.

Licha ya mazingira ya shule imebainika kwamba mazingira ya jumla ya wajifunzaji hao yamefungamanishwa na wanajamii ambao ni wazungumzaji wa lugha ya Kiiraki kwa kiasi kikubwa ikiwa ni Lg1 yao. Jambo hili limethibitika kupitia swali lililoulizwa katika hojaji ya wanafunzi kwamba “*unapokuwa nyumbani na wazazi na walezi na jamii inayokuzunguka unatumia lugha gani?*” matokeo ya swali hili yalibainisha kwamba 84.7% ya watoa taarifa wanafunzi wa shule za msingi walisema kwamba wanatumia Kiiraki wanapokuwa nyumbani na jamii inayowazunguka. Pia, 66.2% ya watoa taarifa wanafunzi wa shule za sekondari walisema kwamba wanatumia Kiiraki wanapokuwa nyumbani. Hii ina maana kwamba asilimia kubwa ya wanajamii hawa ni wazungumzaji wazawa wa lugha ya Kiiraki jambo ambalo linafanya lugha ya Kiiraki itumike zaidi kuliko Kiswahili. Kwa hivyo wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii hii wanapata ingizo dogo

ambalo halitoshi kuwasaidia kuimudu vizuri lugha wanayojifunza. Jambo hili linashadidiwa na Krashen (1981) anapoeleza kwamba ingizo sahihi na la kutosha ni nyenzo mojawapo ya kufanikisha umuduji wa Lg2. Kwa hivyo, kutopata ingizo sahihi na la kutosha kwa maana ya lugha ya Kiiraki kutumika zaidi kumesababisha Kiswahili kukosa nafasi ya kufahamika katika mifimo yake ya kisarufi kwa wanajamii hawa.

Tofauti za Kimuundo kati ya lugha ya Kiswahili na Kiiraki ni sababu nyingine ya dosari kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki. Lugha ya Kiswahili na Kiiraki ni lugha zinazotoka katika mnasaba tofauti. Hii ina maana kwamba Kiswahili ni lugha ya Kibantu ambayo inapatikana katika familia ya lugha za Naija Kongo na Kiiraki ni lugha ya Kikushiti ambayo inapatikana katika familia ya lugha za Kiafro-Asia. Tofauti ya lugha hizi kiunasaba imesababisha ziachane sana kimuundo katika vipengele vya fonolojia, mofolojia na sintaksia. Kwa mfano katika mpangilio wa maneno kwenye sentensi, lugha ya Kiswahili ina muundo wa Kiima, Kitenzi na Yambwa (KTY) tofauti na lugha ya Kiiraki ambayo ina muundo wa Kiima, Yambwa na Kitenzi (KYT). Jambo hili linasababisha wakati mwingine wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii hii kuhamisha miundo ya tungo za Kiiraki kwenda katika Kiswahili. Mfano mmojawapo uliohibitisha hoja hii umetokana na sentensi zilizohusishwa katika hojaji za walimu ambapo katika hojaji hizo mtafiti aliwataka walimu waeleze namna wajifunzaji wanavyotamka sentensi hizo. Moja ya sentensi hizo ni *malmu Kiswaahilir gana intsahtatis "mwalimu anafundisha Kiswahili"* ambapo kwa mujibu wa mwalimu wakati mwingine wajifunzaji wanaitamka sentensi hiyo kama *"mwalimu Kiswahili anafundisha"*. Hata hivyo, dosari hii haifanyiki kwa kiwango kikubwa. Hii ni kwa sababu, kwa mujibu wa wataalamu mbalimbali wa lugha ujifunzaji wa mpangilio wa maneno katika lugha ni rahisi kueleweka kuliko vipengele vingine vya lugha. Jambo hili linashadidiwa na McDonald (2006) ambaye alifanya utafiti akalinganisha utendaji wa wazungumzaji wazawa wa lugha ya Kiingereza na wajifunzaji wa lugha hiyo ikiwa Lg2 katika miundo mbalimbali ya kisintaksia. Matokeo ya utafiti huo yalibaini kwamba kwa wazawa hakukuwa na tatizo lakini kwa wajifunzaji wa Lg2 matumizi ya vibainishi, njeo ya wakati uliopita na upatanisho wa kisarufi viliathirika sana ilhali mpangilio wa maneno katika sentensi haukuathirika.

Walimu kutokuwa na maarifa kamili ya lugha ya Kiswahili na kutokuwa na ujuzi wa kuifundisha ikiwa Lg2 ni sababu nyingine ya dosari kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii hii. Hii ina maana kwamba, walimu hawafahamu vizuri kanuni za lugha wanayofundisha na pia hawana maarifa ya mbinu zinazopaswa kutumika kufundishia Kiswahili ikiwa Lg2. Ufundishaji na ujifunzaji wa Lg2 ni tofauti na ufundishaji wa kawaida kwa sababu huhitaji maarifa, ujuzi na umilisi wa Lg2 inayofundishwa. Aidha, wafundishaji wanatakiwa wawe wamepitia mafunzo maalumu ambayo huwawezesha kuwafundisha wajifunzaji kwa kutumia stadi na mbinu mbalimbali ili waweze kufikia umilisi wa Lg2. Kwa walimu ambao wanafundisha Kiswahili ikiwa Lg2 katika jamii hii imebainika kwamba, hawana maarifa ya kutosha ya kufundisha Lg2 vizuri. Maarifa hayo ni pamoja na kuwa na ufahamu juu ya ufundishaji kwa kutumia vifaa mbalimbali kama vile picha, michoro,

vitu halisi na utoaji wa mazoezi ya kutosha. Kukosekana kwa maarifa hayo kwa walimu kumesababisha ongezeko la ufanyaji wa dosari kwa wajifunzaji hawa na kuwafanya kushindwa kuzimudu vizuri kanuni za lugha wanayojifunza. Halikadhalika, imebainika kwamba walimu wenyewe wanaofundisha lugha ya Kiswahili wanaitumia lugha hiyo kimakosa kiasi cha kuwafanya wajifunzaji wanakili makosa kutoka kwa walimu wao wakiamini walimu wako sahihi. Kwa mfano, zipo tungo kadhaa zenye dosari ambazo zimebainika kutumiwa na walimu walipokuwa wakifundisha. Tungo hizo ni kama vile; “*kitenzi ni ipi*”, “*hakuna mkoa mwingine inayofanana na hii*”, “*kishazi tegemezi ni kishazi ambayo haina uwezo wa kusimama yenyewe na kutoa taarifa kamili*”, “*ni hii mwaka tu ndo mambo imeenda vibaya*”, “*hii mazingira haifai*”. Tungo hizi zinamfanya mjifunzaji apate ingizo lisilo sahihi na hivyo kuendelea kufanya dosari kwa kutokupata kanuni sahihi za matumizi ya tungo za Kiswahili.

Halikadhalika, uhaba wa vifaa vya kujifunzia na kufundishia ni sababu nyingine ya dosari kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki. Hii ni sababu ambayo watoa taarifa walimu waliibainisha kupitia usaili uliofanyika kati yao na mtafiti. Swali lililoulizwa katika usaili huo lilikuwa kama ifuatavyo; *Suala la vifaa vya kujifunzia na kufundishia likoje katika shule za kata? Je, lina athari yoyote katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili?*. Katika kujibu swali hilo, watoa taarifa walieleza kwamba shule nyingi za kata hasa zilizo vijijini sana, kama zilipo shule zilizokusanya data hizi, zina upungufu mkubwa wa vifaa vya kufundishia na kujifunzia kama vile vitabu. Walimu hao walieleza kwamba, mara nyingi vitabu ambavyo vinapatikana katika shule hizi ni vile vya kiada ambavyo navyo ni vichache kiasi ambacho havitoshelezi kwa wajifunzaji kusoma na kuielewa lugha vizuri. Vitabu vya ziada havitiliwi mkazo katika shule za kata, jambo ambalo linapunguza kasi ya ujifunzaji wa Kiswahili, kwani uhimizaji wa usomaji wa vitabu hivyo ungesaidia wajifunzaji kuimudu lugha ya Kiswahili vizuri. Watoa taarifa waliendelea kueleza kwamba, vitabu vya kiada ambavyo ni vya lazima mwanafunzi kuvisoma ni vile ambavyo ni kwa ajili ya kujibia mtihani lakini havitoshelezi mahitaji. Kwa hiyo, makala haya yanaona kwamba, ukosefu wa vitabu vya kutosha katika shule hizi ni sababu inayowafanya wajifunzaji wawe huru muda mwingi ambao wanautumia kuzungumza Kiiraki jambo ambao linaendelea kudumaza umuduji wa lugha ya Kiswahili

Hitimisho

Makala haya yalikusudia kuchunguza dosari na sababu za dosari kwa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii ya Wairaki. Makala yamebainisha kwamba zipo dosari mbalimbali zinazofanywa naa wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili katika jamii hii kama vile dosari za upatanisho wa kisarufi, dosari za udondoshaji wa viambishi na upachikaji wa viambishi. Pamoja na dosari hizo, imebainika pia kwamba zipo sababu kadhaa zinazosababisha dosari hizo na kumfanya mjifunzaji ashindwe kufikia umilisi wa mzawa wa lugha hiyo. Sababu hizo ni kama vile: athari za Lg1, mazingira ya ujifunzaji wa Lg2, tofauti za kimuundo kati ya lugha ya Kiswahili na Kiiraki, walimu kutokuwa na maarifa kamili ya lugha wanayoifundisha na kutokuwa na ujuzi wa kuifundisha na uhaba wa vifaa vya kujifunzia na kufundishia. Hata

hivyo, imebainika kwamba sababu hizi ndizo zinazomfanya mjifunzaji ashindwe kuzimudu vizuri kanuni za lugha ya Kiswahili anayojifunza sawa na madai ya Corder (1967) kwamba dosari nyingi za wajifunzaji wa Lg2 zimetokana na wajifunzaji wenyewe kutumia kimakosa kanuni za lugha wanayojifunza jambo ambalo linasababisha dosari kwa wajifunzaji hawa. Aidha, utofauti wa kiunasababa wa lugha ya Kiswahili na Kiiraki umechangia wajifunzaji kushindwa kuzimudu kanuni za lugha ya Kiswahili. Kwa hivyo si rahisi sana kufanyika mchakato wa uhawilishaji wa kiasi kikubwa kutoka Lg1 kwenda Lg2 kutokana na kutokuwa na fununu ya mifumo ya lugha ambayo mjifunzaji anajifunza tofauti na lugha za Kibantu ambazo zinaweza kuathiriana kwa urahisi kutokana na ufanano wa mifumo yao ya kisarufi.

Hata hivyo, makala haya yanapendekeza kwamba, walimu wapewe mafunzo ya kutosha juu ya methodolojia mbalimbali za kufundisha Kiswahili ikiwa Lg2. Pia, kuwe na vifaa vya kutosha vya kufundishia Kiswahili ikiwa Lg2 kama vile vitabu, picha, vitu halisi na michoro mbalimbali inayohusiana na mada zinazofundishwa ili kumsaidia mjifunzaji kuimudu lugha hiyo kwa urahisi. Halikadhalika, serikali isaidie kuwepo kwa mchanganyiko wa walimu na wanafunzi ambao si wazawa wa lugha ya Kiiraki katika eneo hilo. Aidha, suala hili linaweza kufanyika kwa kuchagua wanafunzi kutoka maeneo mengine kwenda kusoma katika shule za msingi na sekondari za eneo hilo na walimu kutoka maeneo ya mengine ili kuhamasisha matumizi ya Kiswahili.

Marejeo

- Baker, C. 2003. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 5th ed. Clevedon: Multilingual Matters.
- Chaochuan, Y. 2005. Second Language Learning: Conscious or Unconscious? *CELEA* 28(4): 24-31.
- Corder, S. P. 1967. The Significance of Learner's Error. *International Review of Applied Linguistics* 5: 161-170.
- Fauziat, E. 2011. Interlanguage and Error Fossilization: A Study of Indonesian Student Learning English as a Foreign Language". *Indonesian Journal of Applied Linguistics* 1(1): 25-40.
- Jackendoff, R. 1994. *Patterns in the Mind: Language and Human Nature*. New York: Basic.
- Joy, M.S. 2012. Causes of Syntactical Errors in Kiswahili Second Language Learning among Western Kenya's Kiidakho First Language Speakers. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies (JETERAPS)* 3(6): 921-928.
- Krashen, D.S. 1981. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon.
- Lado, R. 1957. *Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Lenneberg, E. 1967. *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.
- Massamba, D. P. B. 2016. *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Dar es Salaam: TUKI.
- Matinde, R.S. 2012. *Dafina ya Lugha: Isimu na Nadharia*. Mwanza: Serengeti Educational Publishers.
- McDonald, J.L. 2006. Beyond the Critical Period: Processing-Based Explanation for Poor Grammaticality Judgement Performance by Late Second Language Learners. *Journal of Memory and Language* 55: 381-401.
- Mramba, T.P. 2015. Uchunguzi wa Athari za Kirombo katika Ujifunzaji wa Kiswahili. Tasnifu ya Uzamili haijachapwa. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mtesigwa, P.C.K. 2009. Utayarishaji wa Vitabu vya Kufundishia Kiswahili kama lugha ya Kigeni: Haja ya Kuzingatia Mkabala wa Mawasiliano. *Kiswahili* 72: 52-67.
- Ng'ang'a, W. 2002. Makosa ya kisarufi katika insha za wanafunzi na jinsi yanavyoshughulikiwa na walimu katika tarafa ya Ndaragwa Tasnifu ya M.A haijachapwa. Chuo kikuu cha Nairobi.
- O'Grady, W. 2008. *How children learn language*. Fifth edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saville-Troike, M. 2006. *Introducing Second Language Acquisition*. New York: Cambridge University Press.
- Schadeberg, T.C. 1996. Uo Moja hautiwi Panga Mbili: Aina za Yambwa na Maana zake. *Afrikanistische Arbeitspapiere* 47: 63-71.
- Stern, H. H. 1983. *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili [TUKI]. 2013. *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Oxford University.
- UNESCO. 2003. *Education in a Multilingual World*. Paris UNESCO (UNESCO Education Position Paper)
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf>. Accessed 25th September 2018.
- Wei, X. 2008. Implication of IL Fossilization in Second Language Acquisition. *English Language Teaching* 1(1): 127-131.